

Огірко Р.С.,

*доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького інституту регіонального
управління та права, кандидат юридичних
наук, доцент*

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА

В Україні ось уже більше трьох років йде напружена політична боротьба навколо зміни статусу Президента у системі влади, починаючи з часу підготовки квітневого (2000р.) референдуму про посилення президентського статусу і до останнього (вересень 2003 року) проекту закону про перетворення України в парламентську республіку.

Проте в суспільстві викликає гостре моральне неприйняття зміна пропозицій ініціаторів реформи на протилежні по своїй суті. А ще більше не сприймається те, що це реформування не спирається, як це стає все більше очевидним, на жодну виражену концепцію, цілковито проходячи в руслі боротьби за збереження влади.

Разом з тим, нині в юридичній науці все більше утверджується погляд, що кожен державно-правовий інститут, в тому числі і кожен з елементів форми державного правління, не існує сам по собі, не є самоціллю, а виникаючи в певних умовах місця і часу, несе конкретне історичне призначення в межах загальних тенденцій розвитку демократичної держави і права, а саме: відкривати простір для розвитку і сприяти утвердженню конкретної людської спільності, нації і кожної особистості.

Саме в цьому ракурсі, як видається, слід осмислювати проблему статусу Президента України і об'єму його повноважень.

За загальним правилом, сьогодні президент – це одноособовий глава держави в країнах з республіканською формою правління, який обирається громадянами або парламентом на 4-7 років.

Конституційно-правовий статус президента визначається, в основному, в конституціях держав і має відмінності залежно від форми правління (парламентської, президентської або змішаної). Але аналіз практики застосування цього інституту свідчить, що президент завжди фактично (а в більшості країн і юридично) є главою держави і посідає чільне місце в конституційній системі влади.

Конституційні повноваження президента в цілому досить широкі, вони є дотичні до всіх гілок влади, а в президентських і напівпрезидентських республіках ці повноваження особливо великі в галузі виконавчої влади (аж до статусу президента як глави виконавчої влади).

В другій половині ХХ ст., починаючи з Конституції Франції 1958 року, Конституції РФ 1993 року, Казахстану 1995 року, в певній мірі Конституції України 1996 року, закріплені власні президентські повноваження, через які прослідковується тенденція закріплення такого статусу глави держави, що відділяє його від виконавчої влади і дає підстави для формування на цій основі окремого інституту президентської влади¹.

¹ Див.: Чиркин В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. – М.: Зерцало, 1998. – С. 372-379.

Очевидно, що поява і посилення цих нових тенденцій розвитку статусу президента вимагає розширення традиційних юридичних підходів до аналізу політико-правової природи цього феномену і звернення до основ його зародження і становлення в більш широкому контексті, зокрема філософсько-історичному.

В означеному напрямку корисним буде поглянути на історію виникнення інституту президентства і його обумовленість конкретними проблемами розвитку держави і права США.

Заснування інституту президента в США як самими авторами ідеї², так і в сучасній науковій літературі, пояснюється прагненням молодого американської нації встановити сильну і ефективну, проте одночасно демократичну державну владу і цілісну державу в цілому на протиположності монархії³.

Це, безперечно, так, але цим аргументом не пояснюється стрімке поширення інституту президентства у світі в різних іпостасях в конституційних системах влади, його тенденція до відділення від виконавчої влади і намітки до розвитку в самостійну президентську владу.

Перш за все, слід наголосити на тому, що інститут президента введений в конституційну систему США не ізольовано, не сам по собі, а як чільна складова єдиної концепції державної влади, принципово нової за змістом і формою держави, в основу якої вперше були покладені широко відомі сьогодні, загальноприйняті і звичні принципи та ідеї республіканської форми правління, поділу влади, ідеї свободи і політичної рівності, природних прав людини, принципи народного і національного суверенітету, відповідального правління тощо.

По-друге, не потрібно забувати, що принципи й інститути Конституції США не були готовими теоретичними кабінетними схемами або запозиченими моделями, як це часто трапляється в новітніх конституціях, а запроваджувались як засоби вирішення наболілих, невідкладних проблем тодішніх США. Підтвердженням цього є життєвість і ефективність цих конституційних положень. В чому ж корені цієї життєвості?

Переможна шестилітня війна за незалежність США спричинила цілу низку гострих, на перший погляд, нерозв'язних моральних, політичних, економічних, етнічних та інших проблем, починаючи від рабства і закінчуючи загальною післявоєнною розрухою, знеціненням грошей, загрозою економічного хаосу. Дійшовши до повстань, країна опинилася перед катастрофою⁴.

З усієї сукупності проблем в основу конституції її "батьки-засновники" поклали політико-правові рішення головних питань життєвості будь-якої людської спільноти в усі періоди її існування: проблему нації і проблему людини.

Другою основою життєвості конституційного механізму США, в тому числі й інституту президента, є проблема методу і способу розв'язань суперечностей і вибору альтернатив у суспільному процесі. Конституція США вперше продемонструвала практичну ефективність і оптимальність республіканського демократичного державного режиму.

Для творців Конституції США першочерговою проблемою безперечно було завдання забезпечити правові основи єдності нації⁵. По суті, це основний нерв Конституції. І вирішувалася ця проблема, зрозуміло, перш за все в процесі фактичного творення єдиної держави – американської федерації.

Це вже пізніше, в ході революції 1789 року у Франції, класичній державі-нації, чітко буде сформульовано принцип національного суверенітету і його відмінність від поняття народного суверенітету.

² Див.: Федераліст. Коментар до Конституції Сполучених Штатів. – К.: Сфера, 2002. С. 353–354.

³ Див.: Конституційне право України / За ред. проф. В.П. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – С. 482.

⁴ Див.: Иностранное конституционное право. – М.: Юрист, 1996. – С. 10.

⁵ Див.: Федераліст. Коментар до Конституції Сполучених Штатів. – К.: Сфера, 2002. – С. 8.

Згідно з цим принципом суверенітет належить не народу, об'єднанню індивідів, а взятому в цілому колективу, нації, яка і здійснює його через своїх представників⁶. Це закріплено в Конституції Франції 1791 року. “Суверенітет є єдиним, невіддільним, невідчужуваним і невід’ємним. Він належить Нації, ніяка частина народу, ніяка окрема особа не може присвоїти собі його здійснення”.

Названа норма мала своєю ціллю відділити державу від особи короля, який, з погляду концепції національного суверенітету, не має свого суверенітету і може здійснювати його тільки як представник нації і тільки в межах повноважень, які визнає за королем Конституція.

Як відомо, класична теорія розподілу влади не передбачала посади президента. Очевидно, ідея президента виникає з інтуїції, що виконавчу владу має очолювати фігура, аналогічна королю, особистість, рівна йому за моральною силою і авторитетом, саме в загальнонаціональному масштабі зі всенародною легітимністю. Не випадково Конституційні збори (Конвент) відкинули ідею колективного виконавчого органу – виконавчих рад, що діяли в окремих штатах – колишніх колоніях, а спочатку протягом кількох років успішно застосовувалися в Швейцарії.

Президент, будучи обраним на загальних виборах, не тільки очолює виконавчу владу і сповнює роль стримуючого фактору і протипаги щодо законодавчої і судової влади. Але він представляє і націю, ту єдність держави і суспільства, де державі відводиться службова роль щодо нації і громадянського суспільства.

Не випадково майже в усіх сучасних конституціях президент має статус гаранта національного суверенітету, незалежності і територіальної цілісності держави. В Україні це ст. 102 Конституції. Згідно зі ст. 106 Конституції України Президент забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави.

Загальнонаціональні представницькі федеральні органи – Конгрес (парламент) і президент, виконуючи свої функції, взаємодоповнюють один одного. Двопалатний Конгрес акумулює, виражає та закріплює волю й актуальні інтереси громадян і кожного штату в усьому їх розмаїтті, а президент представляє і реалізує національну єдність.

Зрозуміло, що президент посідає чільне місце в системі влади президентської і змішаної форми правління, виконуючи роль стримуючого фактору і протипаги щодо всіх гілок влади, а також справляючи вирішальний вплив на систему органів виконавчої гілки влади. Але для чого і в ім’я чого виконує ці свої функції президент країни?

І знову дуже цінним для рішення української проблеми вироблення і підтримання стабільного механізму балансу влад, на наш погляд, є конституційний досвід США. Таку стійку державну конструкцію рівноваги влади і взаємоконтролю творцям Конституції США вдалося збудувати не тільки за рахунок вдалого розміщення центру тяжіння між владами – законодавчою, виконавчою і судовою. Тут взагалі неможливо досягти якогось одного ідеального і незмінного балансу. Після перманентної боротьби (і це ми спостерігаємо в багатьох країнах і, перш за все, в Україні) рано чи пізно якась гілка влади переважила б інші і підім’яла б їх під себе. Що було б далі – відомо, бо такою є логіка здійснення влади: якщо вона стає самоціллю, то неминуче, невмолимо і будь-якою ціною прагне абсолютності.

Як показав досвід реалізації положень Конституції США, головний її здобуток полягає не у вдалому переміщенні центру влади в межах трикутника “Президент-Конгрес-Суд”, а у виключно перспективному для розвитку суспільства і нації переносі центру влади за межі трикутника – до звичайної Людини. Інакше кажучи, сутністю всіх конституційних розв’язків і

⁶ Див.: Жакке Ж.П. Конституционное право и политические институты / Пер. с французского. – М., 2003. – С. 54.

балансів влади, критерієм політики і точкою відліку всіх рішень стала особистість, права людини, а не турботи уряду, амбіції парламенту і навіть не загальнонаціональний інтерес були покладені в основу.

Філософською мовою висловлюючись, саме категоричний імператив самоцінності особистості і прав людини має стати критерієм при прийнятті владних рішень для парламенту, для всіх судів, всіх органів виконавчої влади в Україні. А Президенту тут належить особлива роль, за дотримання цього категоричного імперативу він несе персональну відповідальність. Саме тому Конституція України закріплює за ним право помилування, функцію гаранта Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

Як висновок можна сказати, що нинішня тривала дорога і закономірно безплідна політична і конституційна реформа балансу повноважень між Президентом, Верховною Радою і Кабінетом Міністрів є не тільки політичною і правовою, а і перш за все моральною проблемою і, по суті, її вирішення зводиться до того, чи знайдеться політична і моральна більшість в Україні, що зуміє поставити в центр владного трикутника і винести поза нього проблему прав людини і нації в їх єдності. Саме у цьому напрямку, на нашу думку, має здійснюватись вдосконалення конституційного статусу Президента України і проходити реформування його повноважень.

Стаття рекомендована до друку кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 2 від 4 жовтня 2003 р.)

*Дмитрієнко Ю.М.,
завідувач кафедри правових дисциплін
Університету мислі імені Н.П. Дмитрієнко
і О.Є. Уколовій, кандидат філософських
наук, член-кореспондент Міжнародної
академії наук екології та безпеки
життєдіяльності*

КОРМЧІ КНИГИ ЯК СВІТОВІ ПАМ'ЯТКИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

За сучасних умов набуває великого значення процесуальна орнаміка правових рефлексій правової реальності (С.І. Максимов), що мають парадигмальні риси того конкретно-історичного циклу правової свідомості, що функціонально ідентифікують ментальну природу як статичного, так й соціологічного права. За проведеними дослідженнями, для оптимального розуміння істинної природи посттоталітарного українського права важливими є такі джерела процесуального відбиття у правових рефлексіях мети правового розвитку як типово ментального, що власною онтологією презентують відповідні закономірності історичного здійснення українського пізнання як україноментального права (А.А. Козловський) [7, 8]. Проблема істинного визначення джерел української правової свідомості як світової форми українського державотворення (І. Ільїн, П. Новгородцев, Г. Гегель) є актуальною, резонує,